

ERFGOED BRUSSEL

N°011-012

SPECIAAL NUMMER - SEPTEMBER 2014

Open Monumentendagen

Brussels Hoofdstedelijk Gewest

**DOSSIER GESCHIEDENIS
EN HERINNERING**

PLUS

Internationaal Fotografisch
Experiment met Monumenten

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

TOPONIEMEN IN HET BRUSSELE

MARC MEGANCK

HISTORICUS, ATTACHÉ BIJ
DE KONINKLIJKE MUSEA VOOR
KUNST EN GESCHIEDENIS,
OPDRACHTHOUDER BIJ DE
DIRECTIE MONUMENTEN EN
LANDSCHAPPEN

Het kasteel van Meudon in Neder-Heembeek.
Olivier Le May, 1783 [Eferding, Schloss
Starhembereg, G 70].

DE NAMEN VAN DE VERSCHILLENDE WIJKEN, STRATEN, PLEINEN OF GROENE RUIMTEN KLINKEN ONS MISSCHIEN BEKEND IN DE OREN, MAAR OVER HUN OORSPRONKELIJKE BETEKENIS, weten we doorgaans weinig af. De plaatsnamen die uit het ancien régime stammen, hebben de tand des tijds inderdaad vaak opmerkelijk goed doorstaan. Maar zelfs al zijn deze namen in de loop der eeuwen vaak vereenvoudigd of zelfs vervormd, ze leren ons toch veel over de geschiedenis van onze dagelijkse omgeving, de evolutie van het landschap of de prille verstedelijking van de Brusselse voorsteden.¹ Het risico op foute interpretaties maakt dit bijzonder ruime onderzoeksterrein tegelijk echter ook heel delicaat. De plaatsnamen, die uit het Latijn of het Middelnederlands, het Germaans of het Frans stammen, weerspiegelen een heel rijke geschiedenis.² Dit zijn enkele voorbeelden die diverse aspecten van deze geschiedenis illustreren, zoals het natuurlijke kader, de gehuchten, het plattelandsleven, de landhuizen en de landelijke vestingwerken.³

HET NATUURLIJKE KADER

Vanaf medio 19de eeuw heeft de verstedelijking het geografische kader gedeeltelijk uitgewist of moeilijk te interpreteren gemaakt. Dankzij de toponymie slagen we er toch in er bepaalde onderdelen van te begrijpen en kunnen we de heuvels (-*berg*), valleien (-*dal*), bossen (-*bosch*), weiden (-*weide*) en velden (-*veld*) die het landschap toen kenmerkten, desgevallend zelfs op een kaart aanduiden. Voorbeelden hiervan zijn de huidige Zavelenberg (Sint-Agatha-Berchem), Kinsendaal (Ukkel), Tenbosch (Elsene), Veeweide (Anderlecht) of Kappelveld (Sint-Lambrechts-Woluwe).

Op dezelfde manier kunnen we het thans grotendeels overwelfde oude waterwegennet (meer bepaald de namen die op -*beek* eindigen) reconstrueren en zelfs interpreteren; zo verwijzen zijrivieren van de Zenne zoals de Molenbeek en de Maalbeek expliciet naar de aanwezigheid van molens. Ook de wadden hebben toponymische sporen achtergelaten, zoals het gehucht Kalevoet in Ukkel (afb. 1).

Deze vervorming van *Calevoert* (of *Calevoort*) verwijst naar de aanwezigheid van een *voorde*, een plaats waar de waterloop – hier de Linkebeek – te voet, op een rijdier of aan boord van een voertuig kon worden doorwaad. Een ander voorbeeld treffen we in Sint-Jans-Molenbeek aan, waar de hoeve van Ransvoorde dicht bij een wad lag op een arm van de Zenne; de naam van de Ransfortstraat herinnert hier nog aan. Meteen ten noorden van Brussel, aan de Zenne, spreekt ook de naam Vilvoorde voor zich.

Sommige huidige plaatsnamen verraden het vroegere bestaan van bossen, soms heel oude. Zo verwijst de Solboschwijk in Elsene, waar zich thans de campus van de *Université Libre de Bruxelles* bevindt, naar een bos dat deel uitmaakte van de Heegde, een uitloper van het Zoniënwoud. Tot eind 18de eeuw had de nabijgelegen Terkamerenabdij er uitgestrekte bezittingen. De Solbosch werd uiteindelijk ontbost en onderging een snelle verstedelijking als gevolg van de Wereldtentoonstelling van Brussel die er in 1910 plaatsvond.

DE GEHUCHTEN

De huidige plaatsnamen zijn vaak directe afstammelingen van middeleeuwse of postmiddeleeuwse gehuchten. Hun naam kan verwijzen naar een herberg, een hoeve of een specifiek kenmerk van het landschap. De voorbeelden hiervan zijn legio. De Groene Jagerswijk in Ukkel, Waterloosesteenweg, nabij het kruispunt met de Groene Jagerslaan, herinnert aan een herberg met een tweetalig uithangbord (*Vert Chasseur – Groene Jaeger*) die daar in de 18de eeuw werd gevestigd en waarvan de naam in de volgende eeuw het hele gehucht aanduidde. Dat geldt ook voor de later aangelegde wijk *Ma Campagne*, op de grens tussen Sint-Gillis en Elsene, waarvan de naam afkomstig is van een afspanning uit de jaren 1840 die zich op de kruising van de huidige Charleroiesteenweg en Waterloosesteenweg bevond. De wijk Homborch in Ukkel, dicht bij de grens met Linkebeek, heeft zijn naam dan weer te danken aan hoeve *Homborch*, die al vanaf 1462 wordt vermeld en tijdens de 19de eeuw werd gesloopt.

◀ Afb. 1

Het gehucht Kalevoet in Ukkel, ca. 1900. Prentkaart (verz. Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB-GOB).

▶ Afb. 2

De hoeve van Ossegem in Laken. Uittreksel uit *Carte de Bruxelles et ses environs* van G. de Wautier, ca. 1810 (© KBR, Kaarten en Plannen).

De Bareel van Sint-Gillis (*Aan Den Barier*; 18de eeuw), op de samenkomst van de Waterlooosesteenweg en de Alsembergsesteenweg, herinnert aan een mobiele bareel die op elk van de twee verkeerswegen was geplaatst om de toegang te controleren; op de handelswaar werd een 'bareelrecht' geheven waarvan de omvang werd bepaald door het gebruikte voertuig, het aantal paarden en de getransporteerde koopwaren of voedingsmiddelen. Vermelden we ook nog de wijk Zwarte Vijvers in Sint-Jans-Molenbeek, rond de Gentse Steenweg (Zwarte Vijversplein). De naam verwijst naar een krans van door de Molenbeek gevoede vijvers die vanaf de middeleeuwen voor de visteelt werden gebruikt maar in de 19de eeuw werden gedempt.

HET PLATTELANDSLEVEN

De landbouw heeft het landschap rond Brussel in grote mate bepaald. Tal van wijknamen zijn toponiemen die met de landbouw verband houden. Nemen we als voorbeelden Ossegem en Fond'Roy. Het park van Ossegem (afb. 2), aan de voet van het Atomium (Laken), dankt zijn naam aan een oude hoeve. Ze bevond zich op de plaats van het huidige Koning Boudewijnstadion,

op de kruising van de Marathonlaan en Kampioenschapslaan, en wordt al in 1298 vermeld. De naam lijkt erop te wijzen dat hier aanvankelijk de runderteelt werd beoefend, zelfs al produceerde de hoeve vooral graan tijdens de middeleeuwen en de post-middeleeuwse periode. Ze werd gesloopt met het oog op de Wereldtentoonstelling van Brussel van 1935, en haar naam verdween geleidelijk uit het collectieve geheugen ten voordele van het toponiem 'Heizel'.

Fond'Roy, in Ukkel, is nog een ander interessant geval. Aanvankelijk verwees *Vronerode* ('gerooid land afhankelijk van de landsheer') naar een deel van het Zoniënwoud tussen de valleien van de Geleytsbeek en de Linkebeek. Nadien werd de naam verbonden aan een landbouwbedrijf. De middeleeuwse teksten vermelden *Vronerode*, later *Fronerode*. Maar vanaf de 18de eeuw verschijnt de vervorming *Fronroy*, die uiteindelijk Fond'Roy werd en die nog altijd de naam van een openbaar park en een ziekenhuis is.

DE LANDHUIZEN

De kastelen en landhuizen in de omgeving van Brussel hebben hun naam vaak te danken aan de familie aan wie

ze toebehoorden (de familie de Rivieren in Ganshoren), aan een opmerkelijke plaats (Schoonenberg – het latere koninklijke domein van Laken), aan een devies (Monplaisir in Schaarbeek), enz. Het voorbeeld van het Meudonpark, in Neder-Over-Heembeek, is interessant in deze context. Het gaat om het overblijfsel van het domein van het gelijknamige kasteel dat in het laatste kwart van de 18de eeuw werd gebouwd en in de jaren 1930 werd gesloopt. Vanaf de tweede helft van de 17de eeuw werden verscheidene landhuizen nabij het kanaal van Willebroek naar koninklijke residenties rond Parijs genoemd: Meudon, Marly, Versailles, ... De faam van deze kastelen verspreidde zich inderdaad snel in Europa, en met name in Brussel, waar tal van eigenaars van landhuizen, of zelfs herbergen, hun eigendom een dergelijke naam gaven. Dat is het geval in Neder-Over-Heembeek, aan de oevers van het kanaal, een wandelen woonplaats die toen erg in trek was bij de Brusselse adel en burgerij, maar we treffen het fenomeen ook aan in Laken, rond de Groendreef. De oude benamingen moesten wijken voor nieuwe: zo werd de herberg en het latere landhuis De Moriaen ('De Moor') omgedoopt tot Marly; herberg Schallienhuys ('huis met een

lelendak') werd Versailles, terwijl het kasteel van de heren van Neder-Heembeek, zoals we hebben gezien, de naam Meudon kreeg (zie afb. pagina 38).

DE LANDELIJKE VESTINGWERKEN

Ook sommige versterkte elementen die lang geleden rond Brussel werden opgetrokken, zijn als toponiemen blijven bestaan. Het opmerkelijkste voorbeeld hiervan is de Fort Jacowijk in Ukkel. Deze wijk dankt zijn naam aan een vestingwerk dat de Oostenrijkse generaal Verboom bouwde rond 1705, aan het begin van de Spaanse Successieoorlog (1701-1714). Het fort lag op de top van de Keyenberg, op de heuvels boven de Diesdelle, en moest deze strategische zone van het Zoniënwoud verdedigen. Het bevond zich aan de rand van de Waterloosesteenweg, tussen de Jacques Pasturlaan, de Carloodreef en Vronerodelaan. Zijn naam is afgeleid van Jacques Pastur, bijgenaamd 'Jaco', die zich naar verluidt een tijdlang in het fort vestigde aan het hoofd van een korps van fuseliers belast met de bewaking van de bossen. De benaming 'fort' was misschien wat overdreven, want uit alles

blijkt dat het in feite om een bescheiden verdedigingswerk ging, gemaakt van aarden wallen en zonder vast garnizoen. De laatste overblijfselen ervan verdwenen rond 1830, maar de naam leeft wel degelijk voort.

CONCLUSIE

De hier aangehaalde voorbeelden illustreren hoe vruchtbaar het toponymische onderzoek wel is. We kunnen hier nog de namen vermelden die verband houden met het wengeniet (zoals de Dieweg in Ukkel en de Romeinsesteenweg in Laken, die vaak met de Romeinse tijd worden geassocieerd), of plaatsnamen die naar oude kloosterinstellingen verwijzen (Dielegembos, kasteel van Hertoginnedal, ...), enz. En dan vergeten we de toponiemen die aan nog veel oudere plaatsen herinneren, zoals de Tomberg, in Sint-Lambrechts-Woluwe, die waarschijnlijk verwijst naar een graf onder een tumulus. Allemaal vormen ze bijzonder nuttige aanwijzingen voor archeologen en historici. Tot slot moet dit onderzoek worden gekoppeld aan dat naar de namen van straten, pleinen en andere verkeerswegen. Een heel arsenaal van a posteriori gegeven straatnamen herinnert immers aan

thans verdwenen plaatsen: Fortstraat, Tiendenschuurdreef, Wachtorenstraat, Castrumpad, ... Kortom, kijk naar de toponymie, en je (her)ontdekt onze dagelijkse omgeving!

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. CARNOY, A., *Origine des noms de lieux des environs de Bruxelles*, A. Bieleveld, Brussel, [1926]; JESPERS, J.-J., *Le nouveau dictionnaire des noms de lieux en Wallonie et à Bruxelles*, Racine, Brussel, 2011.
2. VAN NIEUWENHUYSEN, P., *Historische toponymie van Laken*, Safran, Brussel, 2009; JACOBS, M., *Toponymie van Anderlecht*, Anderlechtensia, Brussel, 1995; DONS, R., 'Commentaire de la carte toponymique de Saint-Gilles-Bruxelles [1262-ca. 1860]', *Le Folklore brabançon*, 252, 1986, pp. 315-364; CNOPS, P., 'Toponymische Kanttekeningen', *Eigen Schoon en de Brabander*, 1959, XLII, 1-2, p. 74-79; VAN LOEY, A.C.H., *Studie over de Nederlandsche plaatsnamen in de gemeenten Elsene en Ukkel*, De Vlaamse Drukkerij, Leuven, 1931.
3. De in dit artikel vermelde sites werden opgenomen in de *Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel*, 24 delen, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1992-2012.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN DE DOSSIER

Paula Dumont

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Marnix Beyen, Marcel M. Celis,
Marie-Christine Claes, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Élisabeth Gybels,
Michèle Herla, Jean Houssiau,
Aude Kubjak, Marc Meganck,
Benoît Mihail, Yves Schoonjans,
Brigitte Vander Bruggen, Visit Brussels,
Monique Weis.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Gitracom, Linda
Evens, Suzanne Gillijns, Ludo Gobin Wim
Kenis, Reinout Labberton, Harry Lelièvre,
Stephan Van Bellingen en de leden van
het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Olivia Bassem, Philippe Charlier,
Denis Diagre.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel –
Directie Monumenten en Landschappen,
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs.
Alle rechten voor het reproduceren,
vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CCN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.monument.irisnet.be>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARB – Académie royale de Belgique
SAB – Stadsarchief Brussel
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2014/6860/023

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.

